

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДІЄСЛІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ ПРОСТОРОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЛЮДИНИ НА ЗЕМЛІ, У ПОВІТРІ ТА У ВОДІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

О. С. Манько, М. М. Юрковська

Анотація. У даній роботі проаналізовано локативні дієслова в українській та англійській мовах. Методологічною основою роботи є два типи лінгвістичного аналізу: структурно-семантичний та функціональний аналіз; зіставний та описовий методи. У результаті проведеного дослідження в залежності від структурної семантики об'єкта було виділено чотири основні групи локативних дієслів, а саме: переміщення людини на землі, у воді, в повітрі, та у декількох площинах. В обох мовах розподіл на групи представлений в різних пропорціях.

Ключові слова: локативність, локативні дієслова, простір, семантика.

Вступні зауваження. Локативність відноситься до складних семантичних явищ і містить комплекс категоріальних одиниць, таких як предмет, форма, розмір та ін. Особливістю категорії є її релятивний характер – діалектична єдність з категорією руху. Таким чином, локативність – це категорія, яка охоплює субкатегорії локальності, директивності, яка володіє функцією системного відображення у мові об'єктивно існуючих просторових факторів, які дозволяють віднести її до функціонально-семантичної категорії [1]. Простір – це незамінна частина людського буття. Ця категорія, як і категорія часу, є основою людського погляду на світ. Тому проблема простору та просторових відношень, та відгуки, які вони знаходять у людській свідомості з давніх часів представляють великий інтерес для вчених різних напрямів, включаючи лінгвістів [2]. Численні вчені розглядали ці поняття з семантичної точки зору, а саме Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова., М. В. Всеволодова, А. П. Грищенко, Л. Джонсон, , Е. С. Кубрякова, Л. І. Подольська та ін.

Об'єктом дослідження є дієслова просторового переміщення в англійській та українській мовах, дієслова, які позначають переміщення людини на землі, у повітрі та у воді.

Предметом дослідження є структура, семантика та функції дієслів просторового переміщення в англійській та українській мовах.

Мета дослідження полягає у проведенні структурно-семантичного та функціонального аналізу лексичних одиниць, у дослідженні та виявленні особливостей семантики просторових дієслів, обумовлених діяльністю людини, та особливостей її використання в сучасній англійській та українській мовах.

Матеріалом дослідження слугують 300 лексичних одиниць (167 в англійській мові та 143 в українській), отримані методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел англійської та української мов.

Теоретичні засади дослідження. Категорія – це поняття, яке має місце майже у будь-якій мові. Найважливішою категорією у лінгвістиці є простір. Простір – це складне явище, в якому відображуються події реальної дійсності, її суб'єктивне сприйняття людиною, різноманітні параметри та характеристики предметів, особливо землі. Над сутністю простору люди замислювалися ще на ранніх етапах еволюції, і багато філософів минулого приділяли багато уваги вивченню природи. Це було пов'язано з розвитком людського пізнання, яке розширювалося і удосконалювалося, і вимагало більше розуміння цього явища [3].

Згідно А. В. Бондаренко, локативність трактується нами як семантична категорія, що представляє собою мовну інтерпретацію розумової категорії простору, яка охоплює різноманітні засоби даної мови, взаємодіючі при вираженні просторових відносин» [4]. Він також стверджує, що у функціонально-семантичному полі локативності не

встановлюється протиставлення декількох центрів, які відрізнялися б один від одного за типом реалізованих функцій (атрибутивна і предикативна якісність, атрибутивна і предикативна посесивність, дискретна і недискретна буттєвість, тощо).

Л. Джонс стверджує: «Локалістичний підхід до відмінка, в тому вигляді, як він зазвичай висловлюється, виходить з положення, що темпоральні вираження за своєю суттю більш абстрактні, ніж просторові, і що моделювання темпоральної референції і денотації за зразком просторової референції і денотації є частиною більш загального процесу моделювання абстрактних областей за зразком конкретних областей» [5].

Тому не дивно, що існують локалістичні теорії часу й аспекту, які розроблені для найрізноманітніших мов. Як простір відноситься до першопорядкових (екстенціональних) сутностей, так час відноситься до другопорядкових (екстенціональних) сутностей, ситуацій. Іншими словами, ситуації розташовані в часі так, як фізичні об'єкти розташовані в просторі.

У лінгвістиці категорія простору проявляється як функціонально-семантичний простір локативності, виступаючи одним із основних аспектів мовної картини світу [4].

Лінгвіст М. В. Всеволодова розглядає категорію локативності як статичний процес знаходження в певному місці, або русі, які не виходять за грані певного простору, а саме рух, який не пов'язаний зі здоланням меж певного простору [6].

Іноді в групу дієслів руху включаються не тільки дієслова переміщення, але і будь-які дієслова, що вказують на відсутність стану спокою у об'єкта. До дієслів переміщення слід відносити такі дієслова і предикати, які вказують на рух, пов'язаний з подоланням меж певного простору. Але якщо суб'єкт здійснює рух, не виходячи за межі певного простору, він займає відносно локалізації одне і те ж місце, і цей процес слід розглядати як місцезнаходження [4].

Переміщення включає два варіанти: наближення (початок процесу локалізації) і видалення (закінчення процесу локалізації) [6].

З точки зору локалізованого суб'єкта в процесі локалізації розрізняються незалежний і залежний рух і місцезнаходження. Локалізований суб'єкт співпадає з суб'єктом висловлювання, він переміщується або займає положення самостійно (напр. *йти, сидати*), або локалізований предмет не збігається з суб'єктом висловлювання, локалізація та має залежний характер і виступає як результат впливу іншої субстанції на локалізований предмет (напр. *вести кого-небудь*). Незалежний процес виражається неперехідними дієсловами чи перехідними, пряме доповнення яких позначає локалізатор. Залежний процес зазвичай виражається перехідними дієсловами, пряме доповнення яких позначає локалізований об'єкт [7].

Залежно від характеру вираження просторових відносин дієслова можуть бути розділені на три групи: а) дієслова, що вимагають або допускають обставину, що виражає місцезнаходження (дієслова положення в просторі); б) дієслова, що вимагають або допускають обставину, що виражає переміщення (дієслова руху); в) дієслова, що виражають своєю основою просторове відношення (просторові дієслова). Дієслова перших двох груп пов'язані з виразом загальних просторових відносин, дієслова останньої групи можуть самі брати участь у вираженні приватних просторових відносин [8].

Засоби вираження локативних відносин утворюють функціонально-семантичне поле, своєрідну парадигму. У центрі поля знаходиться первинна ядерна структура, в якій всі компоненти локативної ситуації виражені окремими елементами і яка внаслідок цього дозволяє позначати локативні відносини з максимальною диференціацією. Ядерна структура має модифікації, що утворюються внаслідок ітеративного вираження локативних відносин, або внаслідок опущення локалізатора [7].

У цих моделях саме значення локалізатора в якійсь мірі послаблюється, об'єднуючись з іншими значеннями, які визначаються функцією відповідного слова в структурі пропозиції. Найбільш близька до ядерної об'єктно-локативна структура, ближче

до кордонів поля – визначально-локативна. Але глибинна структура у всіх цих способах вираження подібна: вона відображає просторові відносини [7].

Семантична категорія локативності в її мовному уявленні виходить за рамки предиката, поширюючись на сферу обставинних відносин. Однак предикат відіграє визначальну роль в розгортанні просторової орієнтації (напр. дієслова *йти* і *знаходитися*) [4].

Дієслова руху складають важливу частину дієслівного словника в будь-якій мові. Власне дієслова руху описують засіб переміщення предмета (напр. укр. *йти*, *їхати*, *пливти*, *бігти*, *повзти*, *летіти* та ін.). Це транслокальні дієслова. Їх слід відрізнити від інтралокальних дієслів, що позначають рух предмета, що не змінює свого місця: напр. *гойдатися*, *тремтіти*, *ворушитися*, тощо [9].

В українській мові дієслова руху утворюють морфологічно відособлену групу, в якій розрізняються дієслова односпрямованого і неодноспрямованого руху: *йти* / *ходити*, *плисти* / *плавати*, *летіти* / *літати*, тощо [8].

Дієслова фізичної дії на предмет (одноагентні каузативи) можуть бути віднесені до двоетапного типу з причино-наслідковими відношеннями між подіями. В семантику дієслова входить позначення свідомої, цілеспрямованої дії та її мети [7].

Характеристикою руху є спосіб пересування (напр. укр. *йти*, *їхати*, *летіти*, тощо). Характеристика місцезнаходження визначається позицією предмета (напр. *стояти*, *лежати*, *висіти*, тощо). До характеристики місцезнаходження можна віднести і дію, яке виконує суб'єкт, перебуваючи в певному місці. Семантика дієслова бере участь в загальному вираженні локальних відносин: дієслова руху (транслокальні) вказують на напрям, інтралокальні дієслова – на місцезнаходження. Це дозволяє мовам, у яких різниця напрямку і місцезнаходження не виражається прислівниками або іншими засобами, передавати його тільки за допомогою дієслів [6].

Семантика моделі залежить від взаємодії всіх її елементів. Одне і те ж дієслово виражає рух, якщо він відноситься до живого або неживого суб'єкта, здатного рухатися, і місця розташування, якщо воно характеризує неживий предмет, нездатний пересуватися. В цьому проявляється семантичне узгодження підмета і присудка.

Більшою мірою значення локативної конструкції залежить від лексичного наповнення її компонентів. Власне локативне значення просторової моделі реалізується в тому випадку, коли слово, що стоїть в позиції обставини місця, позначає об'єкт, що володіє властивостями простору. Якщо в цій позиції стоїть слово, що позначає абстрактне поняття безпосередньо або метонімічно, то конструкція в цілому переосмислюється і просторові значення поступаються місцем іншим відносинам [6].

Якщо в позиції локалізатора знаходиться слово, що позначає час, то вся конструкція виражає часові відносини (просторова локалізація змінюється тимчасовою).

Якщо в позиції локалізатора виступає слово, що виражає абстрактне поняття, то конструкція передає стан або характеристику суб'єкта. Те ж значення реалізується при метонімічному вживанні слова конкретного значення, де локативні відносини зберігаються в більшій мірі.

Якщо в позиції локалізатора знаходиться слово, що позначає професію, рід занять, то модель може виражати характеристику суб'єкта.

Залежно від семантики іменника і всього висловлювання в цілому просторові відносини можуть в цих поєднаннях виявлятися з достатньою чіткістю або повністю усуваються. Модель, етимологічно може бути просторовою і використовуватись для опису інших відносин і ситуацій.

Групи дієслів просторового розміщення. Існують чотири базові групи дієслів просторового розміщення: дієслова переміщення людини на землі, дієслова переміщення людини у повітрі, дієслова переміщення людини у воді, дієслова переміщення людини у декількох площинах. В результаті було встановлено, що семантичний простір дієслів просторового розміщення в англійській та українській мовах характеризується великою кількістю дієслів різних категорій. Найбільш досліджуваними семантичними категоріями

є каузативні, екзистанційні та локативні дієслова. Ці розділи є цікавими для лінгвістів через різноманітність лексем та їх значень. Незважаючи на бурхливу активність дослідників, можна вивести нові значення для слів, відносно їх знаходження в контексті. В англійській мові значення слова в більшості залежить і від комбінації слів, тобто, якщо лексема має одне значення, то її словосполучення буде мати інакше.

Для порівняльного аналізу було дібрано 129 англійських та 103 українських каузативних екзистенційних дієслів із семою заперечення, що були отримані шляхом суцільної послідовної вибірки.

Дієслова переміщення в просторі

№	Мови Групи локативних дієслів	Англійська мова		Українська мова	
		Кількість	%	Кількість	%
1.	Переміщення на землі	129	43	103	34,33
2.	Переміщення у воді	47	5,67	13	4,33
3.	Переміщення у повітрі	2	0,67	4	1,33
4.	Переміщення у декількох площинах	12	4	20	6,67
Всього		160	53,33	140	46,67

Англійська вибірка каузативних екзистенційних дієслів складається з 153 слів. Найбільш численною групою є дієслова переміщення на землі, що становить 43 %, напр. англ. *to go* 'іти', *to come* 'приходити', *to ramble* 'бродити', *to travel* 'подорожувати'. Наступною за кількістю є група дієслів переміщення у воді (5,67%) напр. англ. *to row* 'веслувати', *to sail* 'плисти на човні', *to oar* 'гresti', *to scull* 'гresti/веслувати'. Третьою за кількістю є група дієслів переміщення у декількох площинах (4%) напр. англ. *to fall* 'падати', *to turn* 'повертати', *to force* 'пробиватися силою', *to stop* 'зупинитися'. Найменш численною групою є дієслова переміщення у повітрі, напр., англ. *to fly* 'літати', *to aviate* 'управляти літаком'.

Українська вибірка складається з 103 лексичних одиниць. Найбільш численною групою є дієслова переміщення на землі, що становить 34,33 %, напр. укр. *іти, прямувати, приходити, бродити, тинятися* «ходити без діла», *подорожувати*. Наступною за кількістю є група дієслів переміщення у воді (4,33 %) напр. укр. *веслувати* «переміщення у човні за допомогою весел», *плисти, плавати, пропливати*. Третьою за кількістю є група дієслів переміщення у декількох площинах (6,67%) напр. укр. *падати, повертати, зупинитися, подолати* (відстань), *минати* «пересуватись, не звертаючи уваги». Найменш численною групою є дієслова переміщення у повітрі, напр., укр. *літати, перелітати, долітати, вилітат*.

Висновки.

Простір – це складне явище, в якому відображуються події реальної дійсності, її суб'єктивне сприйняття людиною, різноманітні параметри та характеристики предметів, особливо землі. Розглядається поняття для локативних дієслів, розглядаються їх значення та підгрупи, їх особливості у мові. До локальних властивостей простору відносяться симетрія і асиметрія, конкретна форма і розміри, місце, відстань між тілами.

Локативність – це категорія, яка охоплює субкатегорії локальності, директивності, яка володіє функцією системного відображення у мові об'єктивно існуючих просторових факторів, які дозволяють віднести її до функціонально-семантичної категорії.

Семантика – аналіз відносин між мовними виразами і світом, реальним або уявним, а також саме це відношення і сукупність таких відносин. У даній роботі було розглянуто базові принципи семантики як науки на основі робіт відомих вчених, таких як Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова., М. В. Всеволодова, А. П. Грищенко, Л. Джонсом, Е. С. Кубрякова, Л. І. Подольська та ін.

Аналіз семантики одиниць дослідження дозволяє стверджувати, що в англійській та українських мовах переважають дієслова переміщення людини на землі.

Аннотація. В данной работе проанализированы локативные глаголы в украинском и английском языках. Методологической основой работы являются два типа лингвистического анализа: структурно-семантический и функциональный анализ; сопоставимый и описательный методы. В результате проведенного исследования в зависимости от структурной семантики объекта было выделено четыре основные группы локативных глаголов, а именно: перемещение человека на земле, в воде, в воздухе, и в нескольких плоскостях. В обоих языках разделение на группы представлено в различных пропорциях.

Ключевые слова: локативность, локативные глаголы, пространство, семантика.

Abstract. In this paper, local verbs are analyzed in Ukrainian and English languages. Methodological basis of work are two types of linguistic analysis: structural-semantic and functional analysis as well as comparative and descriptive methods. As a result of the research, depending on the structural semantics of the object, four main groups of locative verbs were singled out, namely: person's relocation on ground, in water, in air, and in several spaces. In both languages, the division into groups is presented in different proportions.

Keywords: locality, locative verbs, space, semantics.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лайонз Дж. – Лингвистическая семантика. Введение, 2003. – С. 343–345.
2. Яковлев В. П., Кохановский В. П. История философии. Р. на Д.: 2003.
3. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Москва: КомКнига, 2007. – 576 с.
4. Бондарко А. В. Посессивность / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматикиграмматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / [редкол. : А. В. Бондарко (отв. ред.) и др.]. — СПб. : Наука, 2008.
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / [пер. с англ. яз. под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева] / Дж. Лайонз. — М. : Прогресс, 2010.
6. Всеволодова М. В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке/ М. В. Всеволодова, Е. Ю. Владимирский.– Москва: Русский язык, 2008.– 288 с.
7. Гак В. Г. Пространство вне пространства // Категоризация мира: пространство и время. М.: «Диалог-МГУ», 2000.
8. Жлуктенко Ю. О. Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов / Ю. О. Жлуктенко. — К. : Наук. думка, 1981.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко.– К. : Рад. шк., 1993.

УДК 811.161.2

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА І ТЕМАТИЧНА ГРУПИ: ПРИНЦИПИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Т. О. Маркова, І. Р. Домрачева

Анотація. У статті розглядаються питання вивчення лексико-семантичних і тематичних груп, погляди дослідників і науковців на це питання, актуальні питання у галузі вивчення системних відношень на лексичному рівні.

Ключові слова: лексико-семантичні групи, системні відношення, тематичні групи.

Вступ. Одним із актуальних питань у галузі вивчення системних відношень на лексичному рівні є принципи розмежування лексико-семантичних і тематичних груп. Думки дослідників щодо цього питання, є неоднозначними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення лексико-семантичних і тематичних груп простежується у працях таких науковців та дослідників: Ж. П. Соколовська, яка зазначає, що «саме в тематичній групі взаємопроникають елементи, які прийнято називати зовнішньо- та внутрішньомовні, які, виступаючи в